

УДК 347.91/95

Олександр Братель,*канд. юрид. наук, доцент,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ*

ВПЛИВ НОРМ МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті в теоретичному та практичному аспектах проаналізовано норми матеріального права, які за своїм змістом здійснюють прямий вплив на реалізацію процесуальних юридичних фактів у контексті забезпечення нормальної динаміки протікання цивільного процесу. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до цивільного та цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільний процес, норми матеріального права, норми процесуального права, процесуальні юридичні факти, позовна давність, процесуальне правонаступництво, процесуальне представництво.

Постановка проблеми. Одним із малодосліджених питань правової науки, яке потребує проведення глибинних досліджень теоретичного та практичного спрямування, є питання визначення особливостей впливу норм матеріального права на реалізацію процесуальних юридичних фактів у процесі розгляду цивільних справ. Взаємозв'язкам та механізмам впливу норм матеріального права на сферу цивільних процесуальних правовідносин приділяється увага як у загальній теорії права, так і в науці цивільного, господарського, кримінального та адміністративного процесуального права. Дослідження особливостей впливу норм матеріального права на функціонування норм права процесуального зумовлено потребою пошуку таких оптимальних шляхів удосконалення цивільного процесуального законодавства, які дадуть змогу виробити єдині нормативні підходи для підвищення рівня ефективності сучасного цивільного судочинства. З огляду на обраній у державі напрям комплексного реформування судової гілки влади, велика увага повинна приділятися удосконаленню чинного процесуального законодавства в контексті його узгодженості із законодавством інших галузей матеріального права.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Питання, пов'язані з визначенням особливостей впливу норм матеріального права на реалізацію процесуальних юридичних фак-

тів під час здійснення цивільного судочинства, досліджувались як українськими, так і зарубіжними вченими, серед яких: С. С. Бичкова, О. Т. Боннер, Л. О. Грось, О. В. Дзера, В. В. Комаров, С. О. Короед, Н. Л. Луців-Шумська, Л. М. Ніколаєнко, В. І. Пушай, З. В. Ромовська, М. О. Рожкова, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан, Н. Л. Шумська, В. В. Ярков та інші. Незначна кількість досліджень у цій сфері свідчить про низький рівень наукового інтересу до даної проблематики з боку вчених-процесуалістів, що, відповідно, відкриває шляхи для здійснення нових наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета статті полягає у визначенні особливостей впливу норм матеріального права на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів при здійсненні цивільного судочинства. Для досягнення окресленої мети мною поставлені наступні завдання: здійснити аналіз та виокремити функціональні зв'язки між нормами матеріального та процесуального права; окреслити норми матеріального права, які за своїм змістом здійснюють прямий вплив на реалізацію процесуальних юридичних фактів та забезпечення нормальної динаміки протікання цивільного процесу; сформулювати пропозиції, спрямовані на удосконалення національного цивільного та цивільного процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У правовій доктрині протягом тривалого часу не припиняється дискусія з приводу співвідношення та взаємозумовленості норм матеріального та процесуального права, зокрема, щодо порядку впливу норм матеріального права на регулювання цивільних процесуальних правовідносин. У науковому середовищі сформувалась позиція, згідно з якою цивільне процесуальне право залежить від галузей матеріального права (О. Т. Боннер [1, с. 23-31], Л. О. Грось [2, с. 4]), а їх співвідношення повинно сприйматись як зміст (матеріальне право) та форми (процесуальне право).

У цьому аспекті логічним постає питання щодо автономності існування та функціонування галузей матеріального права без можливості залучення норм права процесуального. Для отримання відповіді на вказане питання слід проаналізувати такі положення цивільного законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) особа здійснює цивільні права у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. У свою чергу, у частині 2 вказаної статті зазначається, що, здійснюючи свої права, особа зобов'язана утримуватися від дій, які б могли порушити права інших осіб, завдати шкоди довікільно або культурній спадщині. У практичному розумінні окреслені положення реалізуються, наприклад, у такому: уклавши договір позики, позичальник зобов'язаний виконувати визначені договором умови належним чином, у повній відповідності до положень цивільного законодавства. Належне та своєчасне виконання умов даного договору вказує на приналежність відносин між позикодавцем та позичальником саме до цивільно-правової площини. У свою чергу, звернення до інших галузей права для врегулювання вказаних відносин не потребується.

Здебільшого сторони, укладаючи договір, прагнуть виконувати його умови належним чином. Проте у процесі досягнення вказаної мети трапляються різноманітні об'єктивні та суб'єктивні перепони, як-то: економічні чинники, політичні процеси, поведінкові прояви суб'єктів правовідносин та незалежні від їхньої волі об'єктивні обставини повсякденного життя. Вказані перепони проявляються у вигляді порушення, невизнання або оспорування цивільних прав та інтересів суб'єктами цивільних правовідносин.

Презумпція захисту порушених, невизнаних або оспоруваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави чи суспільних інтересів саме з використанням наявних у суспільстві правових засобів спонукає вище-

зазначених суб'єктів діяти виключно в межах правового поля. Одним зі складників такого правового поля виступають положення цивільного процесуального права, яким визначено правові механізми примусової реалізації суб'єктивного права та інтересу.

Так, М. О. Рожкова вважає, що процесуальний порядок розгляду цивільних справ є не чим іншим, як формою примусової реалізації матеріально-правових вимог та формою здійснення суб'єктивного права. На її думку, у разі примусової реалізації суб'єктивного права особливості матеріального права впливають на сам процес (процедуру) судочинства, тому порядок судочинства в судах має визначатися з урахуванням характеру матеріальних правовідносин [3, с. 191].

Досліджуючи проблеми співвідношення матеріального і процесуального права як галузей права, В. В. Комаров вказує на їх строго визначений аспект. Вчений робить висновок про те, що матеріальне право без процесуального права і без процесуальних гарантій не може потенційно бути реальним та високо значущим. Процедури судочинства та судові рішення, інші цивільні процедури в механізмі правового регулювання у певних випадках неможливості реалізації цивільних та інших прав надають їм правової визначеності. Тобто цивільний процес забезпечує формалізацію та незаперечність конкретних суб'єктивних прав та обов'язків. А це означає, що кваліфікація співвідношення процесуального і матеріального права як форми і змісту є принципово необґрунтованою. Продовжуючи свою думку В. В. Комаров зазначає, що цивільне процесуальне право як самостійна галузь права у механізмі правового регулювання пов'язана з галузями матеріального права функціонально. Ці функціональні зв'язки виявляються у факті застосування судом та іншими органами цивільної юрисдикції норм матеріального права у розгляді й вирішенні цивільних справ (визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право тощо). І тому правильне застосування відповідних норм матеріального права органами цивільної юрисдикції безпосередньо впливає на законність їхньої діяльності та рішень, які ухвалюються в цивільній справі [4, с. 61-62].

Підтримуючи вказану позицію, слід зазначити, що, незважаючи на наявність функціональних зв'язків між матеріальним та процесуальним правом, саме матеріальному праву притаманні процесозабезпечувальна та процесовизначальна функції. Вказані функції норм матеріального права виражаються не в тому, що останні застосовуються судом під час розгляду й вирішення цивіль-

них справ як норми, які виступають мотивувально-формульним складником судових рішень, а в тому, що вони застосовуються як норми матеріального права, які впливають саме на динаміку цивільного процесу, забезпечуючи реалізацію процесуальних юридичних фактів.

Безпосереднє виокремлення норм матеріального права, що забезпечують динаміку цивільного процесу, буде здійснюватися крізь призму поняття «процесуальний юридичний факт» як процесовизначальний складник цивільних процесуальних правовідносин. Отже, в контексті досліджуваної проблематики під процесуальним юридичним фактом пропонуємо розуміти зумовлену певними життєвими обставинами, емоційно-поведінковими проявами чи нормативно-правовими приписами дію або бездіяльність суб'єктів цивільного процесу (інших осіб, присутніх у залі судового засідання), які призводять до процедурних наслідків та з якими норми цивільного процесуального права пов'язують виникнення, зміну, припинення та належне функціонування цивільних процесуальних правовідносин.

У загальному розумінні, норми цивільного процесуального права є тими нормативно-правовими приписами, які виступають правовим підґрунтям існування процесуальних юридичних фактів. Разом із тим окремі положення матеріального права у вигляді норм ЦК України також забезпечують нормальне протікання та реалізацію цивільних процесуальних правовідносин. Аналіз положень ЦК України дозволяє виокремлювати декілька різновидів норм матеріального права, які виконують процесозабезпечувальну функцію в динаміці функціонування цивільного процесу: 1) норми прямого впливу на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів; 2) норми супровідного впливу на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів.

У цій науковій статті будуть проаналізовані норми матеріального права, які за своїм змістом здійснюють прямий вплив на реалізацію процесуальних юридичних фактів у контексті забезпечення нормальної динаміки протікання цивільного процесу.

1) Положення ст. 38 та 39 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) визначають коло осіб, які можуть або зобов'язані здійснювати представництво сторони, третьої особи, особи, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, заявника та інших заінтересованих осіб у справах окремого провадження. При цьому цивільним процесуальним законодавством передбачено

існування двох видів процесуального представництва – добровільне (договірне) та законне. Незважаючи на те, що ЦПК України містить власні положення щодо цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності фізичних і юридичних осіб, не можна заперечувати той факт, що ключові засади щодо змісту правоздатності та дієздатності зазначених осіб містяться саме у положеннях цивільного законодавства. Правове становище перерахованих у ст. 39 ЦПК України малолітніх та неповнолітніх осіб, батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, опікунів, призначених для опіки над майном особи, яка визнана безвісно відсутньою, виконавців заповіту або інших осіб, які вживають заходів щодо охорони спадкового майна особи, яка померла або оголошена померлою, безпосередньо визначається в нормах цивільного та сімейного законодавства України.

Розглядаючи добровільне (договірне) процесуальне представництво, слід зазначити, що повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, відповідно до п. 1 та 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК України посвідчуються довіреністю фізичної або юридичної особи. Частинами 2 та 3 ст. 42 ЦПК України визначені лише загальні вимоги, що висуваються до порядку посвідчення довіреностей. За своїм змістом ст. 42 ЦПК України фактично дублює положення статей 244-250 ЦК України, в яких нормативно врегульовано відносини щодо оформлення довіреностей та визначений порядок дій, пов'язаних з їх видачею. Це, зокрема, підтверджується положеннями ч. 3 ст. 44 ЦПК України, яка є відсилною до статей 248-250 ЦК України. Таким чином, можна зробити висновок про вплив норм матеріального (цивільного) права на реалізацію процесуальних юридичних фактів у вигляді регламентації процедури здійснення представницьких функцій добровільного (договірного) процесуального представництва в процесі розгляду цивільних справ.

У контексті аналізу порядку впливу норм матеріального права на цивільні процесуальні правовідносини слід зазначити, що в юридичній літературі порушувалися проблемні питання, пов'язані з особливостями здійснення добровільного (договірного) процесуального представництва. Так, наприклад, окрему дискусію викликає питання щодо можливості видачі однієї довіреності на ім'я кількох осіб (представників). Підґрунтя вказаної дискусії міститься у ч. 3 ст. 244 ЦК України, в якій визначено таке: «Довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами». З буквального змісту

поняття «довіреність» вбачається, що вказаний письмовий документ видається однією особою іншій. Зазначені у ч. 3 ст. 244 ЦК України особи згадуються виключно в однині, що часто сприймається нотаріусами в буквальному розумінні. Проте, як зазначає З. В. Ромовська, посвідчення однієї довіреності на ім'я кількох осіб не є актом незаконним, а відмова від своїх повноважень одного з представників у суді не робить нечинною довіреність на ім'я решти представників [5, с. 117]. Підтримуючи вказану позицію, вважаю безпідставними та необґрунтованими випадки відмови нотаріусів у видачі (посвідченні) довіреностей, в яких представниками вказується декілька осіб.

Запроваджений у 2016 р. механізм конституційної реформи зумовив зворотній відлік існування добровільного (договірного) процесуального представництва, здійснюваного на підставі довіреності, виданої фізичною або юридичною особою. 2 червня 2016 року Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» Конституцію України було доповнено ст. 131-2, в якій містяться такі положення: «Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена» [6]. Вказаним Законом Перехідні положення Конституції України доповнено пунктом 16-1, у підпункті 11 якого зазначається: «Представництво відповідно до пункту 3 ч. 1 ст. 131-1 та ст. 131-2 цієї Конституції виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року».

Запровадження реформи у сфері правосуддя потребує нормативної конкретизації у вигляді внесення відповідних змін до ЦПК України. Зокрема, дієвість конституційних нововведень буде неможливою без визначення законодавцем категорії «малозначні спори», у розгляді яких допускатиметься можливість здійснення представництва на підставі довіреності виданої фізичною або юридичною особою.

2) Застосування наслідків позовної давності в порядку ст. 267 ЦК України. Відповід-

но до ст. 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу.

Європейський суд з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 1 ст. 32 Конвенції) [7], вказує, що позовна давність – це законне право правопорушника unikнути переслідування або притягнення до суду після закінчення певного періоду після скоєння правопорушення. Термін позовної давності, що є звичайним явищем у національних законодавствах держав – учасників Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, виконує кілька завдань, у тому числі забезпечує юридичну визначеність та остаточність, запобігаючи порушенню прав відповідачів, які можуть трапитись у разі прийняття судом рішення на підставі доказів, що стали неповними через спливу часу (п. 570 рішення від 20 вересня 2011 р. за заявою № 14902/04 у справі ВАН «Нафтова компанія «Юкос» проти Росії»; п. 51 рішення від 22 жовтня 1996 р. за заявами № 22083/93, 22095/93 у справі «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства») [8].

Повноцінну дієвість позовної давності як цивільно-правового інституту можливо оцінити лише в контексті її реалізації за допомогою норм цивільного процесуального права. Важливо зазначити, що в ЦПК України відсутні норми прямої дії, які врегульовують порядок вчинення судом процесуальних дій у разі спливу позовної давності. Процесуальна процедура та алгоритм дій суду у разі виявлення факту спливу позовної давності безпосередньо закріплені у ст. 267 ЦК України. У частині 2 вказаної статті зазначається, що заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Фактично у вказаній частині закладено процесуальне підґрунтя для реалізації процесуального юридичного факту у вигляді постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі, незважаючи на фактичний спливу позовної давності.

Відповідно до ч. 3 ст. 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Частина 3 ст. 267 ЦК України потребує окремого тлумачення, адже в ній містяться положення, які мають окремі особливості впливу на реалізацію процесуальних юридичних фактів.

По-перше, ч. 3 ст. 267 ЦК України визначає, що позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі. Відпо-

відно до ч. 1 ст. 30 ЦПК України сторонами в цивільному процесі є позивач та відповідач, що дозволяє дійти буквального висновку: заява про застосування позовної давності може бути зроблена як відповідачем, так і позивачем. У судовій практиці іноді постає питання щодо можливості прийняття судом заяви про застосування позовної давності, поданої третьою особою. На перший погляд, застосування позовної давності саме за заявою третьої особи заслуговує на увагу та начебто має передумови для практичного втілення, адже треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мають усі процесуальні права і обов'язки позивача (ч. 1 ст. 34 ЦПК України). Разом із тим у правових висновках Верховного суду України (далі – ВСУ) (постанови ВСУ від 24.06.2015 № 6-738цс15[9]; від 18.03.2015 № 6-25цс15 [10]) чітко визначено, що без заяви сторони у спорі ні загалом, ні спеціальна позовна давність застосовуватися не може за жодних обставин, оскільки можливість застосування позовної давності пов'язана лише з наявністю про це заяви сторони.

Такий висновок ВСУ ґрунтується на буквальному тлумаченні ч. 3 ст. 267 ЦК України, яка є нормою матеріального права. Обмеження переліку осіб, які мають право подавати заяву про застосування позовної давності виключно «сторонами у справі», передусім, не відповідає принципу диспозитивності (ч. 2 ст. 11 ЦПК України), яким закріплено можливість особи, яка бере участь у справі, розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Як результат, обмежене нормою матеріального права право третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, самостійно подавати заяву про сплив позовної давності потребує перегляду на законодавчому рівні. Висловлена позиція може бути обґрунтована таким практичним прикладом.

У 2000 р. в судовому порядку було розірвано шлюб між громадянкою І. та громадянином П. У 2004 р. г-ка І. шляхом укладання договору дарування безоплатно передала колишньому чоловіку П. належну їй ½ частину будинку, в результаті чого гр-н П. став одноосібним його власником. У 2006 р. гр-н П. уклав кредитний договір з Банком та одночасно передав в іпотеку належний йому будинок. У 2009 р. громадянка І. звернулася до суду із позовом до колишнього чоловіка, вимагаючи визнати недійсним договір дарування ½ частини будинку. Свої позовні вимоги мотивувала тим, що під час укладання договору дарування їй не було відомо про те, що шлюб між подружжям розірвано у 2000 р., а тому, на її думку, договір

дарування було укладено шляхом обману. Позивач у своїй заяві просила суд визнати за нею право власності на ½ частину будинку. Відповідач позовні вимоги визнав у повному обсязі. Разом із тим Банк, вступивши у справу в якості третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, заперечував проти задоволення позову. У процесі розгляду справи Банком було подано заяву про застосування позовної давності. У заяві Банк обґрунтував, що позивач звернулася до суду у 2009 р., а оскаржуваний договір було укладено у 2004 р., тобто позовна давність сплинула ще у 2007 р. У зв'язку з відсутністю поважних причин щодо пропуску позовної давності Банк просив суд відмовити позивачу у задоволенні позову. Заява про застосування позовної давності судом була відхилена у зв'язку з тим, що право на подання такої заяви, відповідно до ч. 3 ст. 267 ЦК України, має лише сторона у спорі, якою Банк не є. Ухваленим рішенням позовні вимоги г-ки І. були задоволені у повному обсязі. Як результат, рішення суду створило труднощі для Банка в процесі звернення стягнення на майно, що перебувало в іпотеці.

Вказані приклади із судової практики є непоодинокими, особливо у справах, пов'язаних зі стягненням грошових коштів отриманих позичальниками в результаті укладання кредитних договорів. Не беручи до уваги «суспільну нелюбов» до банківської системи в нашій державі, зазначу, що відносини між суб'єктами цивільних правовідносин повинні ґрунтуватися та реалізовуватися виключно з дотриманням положень чинного законодавства. Разом із тим деякі положення вказаного законодавства потребують удосконалення та приведення у відповідність до сучасних реалій повсякденного життя. З огляду на викладене, порушується питання щодо необхідності внесення змін до ч. 3 ст. 267 ЦК України, зміст якої пропонується викласти в такій редакції: «Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, зробленою до винесення ним рішення».

Розглядаючи можливість застосування позовної давності за заявою третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, слід виходити з буквального тлумачення ч. 1 ст. 35 ЦПК України: «Треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до ухвалення судом рішення, якщо рішення в справі може вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін». Насамперед, саме іменування третіх осіб вказує на те, що ними не

заявляються самостійні вимоги щодо предмета спору. Крім цього, законодавець визначає, що ухвалені рішення суду може лише вплинути на їхні права або обов'язки. Усе це дає підстави вказувати на недоцільність наділення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, правом щодо подання ними заяви про застосування позовної давності.

По-друге, у ч. 3 ст. 267 ЦК України міститься вказівка на заяву, яка подається стороною у спорі, без відповідної на те конкретизації щодо форми, в якій має бути зроблена така заява: чи шляхом усного клопотання, заявленого в судовому засіданні, чи у відзиві на позовну заяву або шляхом складення окремого процесуального документа. Використання слова «зроблена» вказує на те, що заява може викладатись як в усній, так і письмовій формі, на відміну від слова «подається», що є більш притаманним саме письмовій формі заяви (наприклад, ч. 1 ст. 119 ЦПК України).

По-третє, у ч. 3 ст. 267 ЦК України чітко зазначено, що заява про застосування позовної давності може бути подана лише до винесення судом рішення, що в процесуальному розумінні інтерпретується як «під час розгляду справи в суді першої інстанції». Із цього приводу правовим висновком ВСУ (постанова ВСУ від 11.02.2015 № 6-246цс14 [11]) визначається, що рішення по суті спору ухвалюється судом першої інстанції, а на стадії апеляційного провадження здійснюється лише перевірка законності й обґрунтованості рішення суду (ст. 303 ЦПК України), тому заява про застосування позовної давності може бути розглянута, якщо вона подана під час розгляду справи в суді першої інстанції. По суті, ВСУ правильно розтлумачив положення ч. 3 ст. 267 ЦК України, зважаючи на те, що у досліджуваній нормі міститься неузгодженість між понятійними складовими норм матеріального та процесуального права, яка полягає у такому. У ч. 3 ст. 267 ЦК України вказується, що заява стороною повинна бути зроблена до винесення судом рішення, а отже рішення суду в цьому разі розглядається в контексті одного з різновидів судових рішень. Неузгодженість проявляється в тому, що згідно з ч. 2 ст. 209 ЦПК України рішення суду ухвалюється, а не виноситься, як це зазначено в ч. 3 ст. 267 ЦК України. Постановою Верховного Суду України фактично усунуто наявну правову суперечність між проаналізованими нормами, що в подальшому позитивно впливає на реалізацію процесуальних юридичних фактів під час розгляду цивільних справ.

По-четверте, сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі,

є підставою для відмови у позові (ч. 4 ст. 267 ЦК України). Вказане положення норми матеріального права напряду кореспондується з нормами процесуального права, які регламентують порядок ухвалення рішення суду. Так, під час ухвалення рішення суд повинен вирішити цілу низку питань, зокрема питання про те, чи є фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження (п. 2 ч. 1 ст. 214 ЦПК України). За своїм наповненням досліджувана норма матеріального права характеризується процесовизначальним змістом, оскільки містить процесуальне підґрунтя у визначенні дій суду у разі спливу позовної давності.

Окремо варто зупинитись на певній неузгодженості між ч. 4 ст. 267 ЦК України та п. 2 ч. 1 ст. 214 ЦПК України, яка полягає у помилковому застосуванні в процесуальній нормі категорії «строк позовної давності», адже у главі 19 ЦК України йдеться виключно про «позовну давність» без слова «строк». У зв'язку із цим категорію «строк позовної давності», яка використовується у цивільному процесуальному законодавстві (п. 2 ч. 1 ст. 214 ЦПК України), слід сприймати виключно як нормативно недоречну та помилкову, а тому слово «строк» підлягає виключенню зі змісту даного пункту.

У ч. 4 ст. 267 ЦК України, як норми матеріального права, закріплено положення, яке не дає однозначної відповіді щодо процесуальних дій суду у разі подання стороною у спорі заяви про сплив позовної давності. Питання полягає в тому, чи має право суд у разі надходження вказаної заяви відразу видалитись до нарадчої кімнати для ухвалення рішення чи розгляд справи повинен відбуватись у повному обсязі з дослідженням та оцінкою всіх наявних у цивільній справі доказів?

Цілком логічно, що суд після отримання від сторони у справі заяви про сплив позовної давності повинен з'ясувати факт спливу такої давності та за відсутності наведених позивачем поважних причин її пропуску ухвалити рішення про відмову у задоволенні позову. Такі дії суду повинні сприяти забезпеченню економії процесуального часу. Проте судова практика виходить з іншої позиції, яка полягає у повноцінному судовому розгляді справи з дослідженням всіх наявних у ній доказів, навіть за умови подання стороною у справі (відповідачем) заяви про сплив позовної давності.

З огляду на відсутність однозначної відповіді із цього приводу в постановках пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, слід зверну-

тись до роз'яснень, що містяться у постанові пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 № 10 «Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів» [12]. Так, у п. 2.2. вказаної постанови роз'яснюється, що за змістом ч. 1 ст. 261 ЦК України позовна давність застосовується лише за наявності порушення права особи. Отже, перш ніж застосовувати позовну давність, господарський суд повинен з'ясувати та зазначити в судовому рішенні, чи порушене право або охоронюваний законом інтерес позивача, за захистом якого той звернувся до суду. У разі коли такі право чи інтерес не порушені, суд відмовляє в позові на підставі його необґрунтованості. І лише якщо буде встановлено, що право або охоронюваний законом інтерес особи справді порушені, але позовна давність спливла і про це зроблено заяву іншою стороною у справі, суд відмовляє в позові у зв'язку зі спливом позовної давності – за відсутності наведених позивачем поважних причин її пропусчення. Викладені у постанові пленуму Вищого господарського суду України роз'яснення аналогічним чином проєктуються на процедуру розгляду цивільних справ та безпосереднього вирішення судом питань, пов'язаних із надходженням від сторони (відповідача) у справі заяви про сплив позовної давності, що відповідним чином призводить до виникнення та реалізації комплексу процесуальних дій (процесуальних юридичних фактів).

По-п'яте, ч. 5 ст. 267 ЦК України закріплює правила щодо порядку вчинення процесуальних дій судом під час з'ясування обставин спливу позовної давності. Вказаною частиною визначено: «Якщо суд визнає поважними причини пропусчення позовної давності, порушене право підлягає захисту». Слід враховувати, що позовна давність не є інститутом процесуального права та не може бути відновлена (поновлена) в разі її спливу. У цьому разі може йти виключно про право позивача на отримання судового захисту у разі визнання причин пропуску позовної давності поважними. У будь-якому разі обставини, що вказують на поважність пропуску позовної давності, повинні бути підтверджені наявними у позивача доказами, які будуть враховуватись судом під час ухвалення рішення по справі.

3) Відступлення права вимоги та заміна боржника (переведення боргу) як підстави реалізації процесуального правонаступництва. Цивільним законодавством України визначені підстави та порядок заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні. Так, правова процедура заміни кредитора у зобов'язанні регламентується статтями 512-519 ЦК України, заміни боржника – статтями 520-523 ЦК

України. У будь-якому разі заміна кредитора або боржника у зобов'язанні вчиняється на підставі правочину тієї самої форми, що і правочин, на підставі якого зобов'язання виникло. Суттєва відмінність у процедурі вказаної заміни полягає в тому, що боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом, на відміну від відступлення права вимоги, за якої заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Відносини щодо відступлення права вимоги або заміни боржника (переведення боргу) у зобов'язанні часто трансформуються в площину реалізації процесуальних юридичних фактів, адже заміна сторін у зобов'язанні може відбуватись і в тому разі, коли відносини між сторонами перейшли у площину судового вирішення спору, що існує між ними.

Зміст статей 512-523 ЦК України кореспондуються з положеннями ст. 37 ЦПК України, якою визначено таке: «У разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії цивільного процесу».

У процесуальному відношенні визначені нормами матеріального права порядок заміни сторони у зобов'язанні призводить до необхідності вчинення судом низки процесуальних дій, пов'язаних із залученням до участі у справі правонаступника сторони або третьої особи». З метою належної реалізації процесуального юридичного факту у вигляді залучення правонаступника до участі у справі суд повинен перевірити дотримання норм матеріального права (статті 513, 516, 520, 521 ЦК України), які регламентують порядок проведення заміни кредитора або боржника, та перевірити відповідність форми правочину щодо заміни сторони у зобов'язанні.

Ст. 37 ЦПК України не містить чіткої вказівки на дії, які повинні бути вчинені сторонами та третіми особами у справі, а також судом для реалізації процесуального правонаступництва. Цілком логічно, що правонаступником до суду повинні бути представлені документи, які підтверджують факт укладання правочину щодо заміни сторони у зобов'язанні, та заява, якою правонаступник просить суд залучити його до участі у справі як правонаступника відповідної сторони чи третьої особи. Реакція суду на вказану заяву повинна бути відображена у відповідній ухвалі, незважаючи на те, що прямої вказів-

ки про необхідність постановлення судом ухвали в ст. 37 ЦПК України не міститься. У цьому разі вимога стосовно постановлення ухвали впливатиме зі змісту ч. 2 ст. 208 ЦПК України, в якій закріплено таке: «Заяви осіб, які беруть участь у справі, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал».

З огляду на відсутність нормативного врегулювання процесуальним законодавством процедури постановлення судом ухвали про залучення правонаступника та з огляду на зміст ч. 2 ст. 208 ЦПК України, яка передбачає постановлення судом ухвали лише за заявою осіб, які беруть участь у справі, можна припустити, що на судовому засіданні під час вирішення питання щодо застосування правонаступництва повинні бути присутніми правопопередник (кредитор чи боржник) та безпосередньо сам правонаступник або його представник. Разом із тим судова практика обмежується лише фактичною присутністю правонаступника. Наявність документів, які посвідчують факт здійсненого правонаступництва, дозволяє суду постановити відповідну ухвалу, засвідчивши тим самим реалізацію процесуального юридичного факту. Отже, на відміну від правонаступництва у матеріальному праві, цивільне процесуальне правонаступництво завжди є загальним та виключає можливість одночасної участі у справі (щодо конкретної позовної вимоги) і правопопередника, і правонаступника.

Висновки

У результаті дослідження актуальних питань впливу норм матеріального права на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів під час здійснення цивільного судочинства здійснено узагальнення теоретичних умовиводів та сформульовано пропозиції законодавчого змісту, спрямовані на вдосконалення положень цивільного та цивільного процесуального законодавства.

1) Аналіз положень ЦК України дозволяє виокремлювати декілька різновидів норм матеріального права, які виконують процесозабезпечувальну функцію в динаміці функціонування цивільного процесу: а) норми прямого впливу на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів; б) норми супровідного впливу на формування та реалізацію процесуальних юридичних фактів.

2) Запровадження конституційної реформи у сфері правосуддя буде неможливою без нормативної конкретизації в положеннях цивільного процесуального законодавства категорії «малозначні спори». Визначення даної категорії дозволить особам, які беруть участь у справі, безперешкодно реалізовува-

ти власне право на участь у цивільній справі через представника.

3) Обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 3 ст. 267 ЦК України, зміст якої пропонується викласти таким чином: «Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, зробленою до винесення ним рішення». Вказаною законодавчою пропозицією пропонується наділити третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, правом подання заяви про спливі позовної давності під час розгляду цивільної справи.

4) Незважаючи на наявність функціональних зв'язків між матеріальним та процесуальним правом, саме матеріальному праву притаманні процесозабезпечувальна та процесовизначальна функції. Вказані функції норм матеріального права виражаються не в тому, що останні застосовуються судом у розгляді й вирішенні цивільних справ як норми, які виступають мотивувально-формулою складовою судових рішень, а в тому, що вони застосовуються як норми матеріального права, які впливають саме на динаміку цивільного процесу, забезпечуючи реалізацію процесуальних юридичних фактів.

Список використаних джерел:

1. Боннер, А. Т. К. Маркс о соотношении материального права и процесса / А. Т. Боннер // Изв. вузов. Правоведение. – 1978. – №4. – С. 23–31.
2. Грось Л. А. Научно-практическое исследование влияния норм материального права на разрешение процессуальноправовых проблем в гражданском и арбитражном процессе : учебное пособие / Л. А. Грось. – Хабаровск, 1999. – 332 с.
3. Рожкова М. А. Основные понятия арбитражного процессуального права / М. А. Рожкова. – М., Статут, 2003. – 400 с.
4. Комаров В. В. Вчення про предмет цивільного процесуального права / В. В. Комаров // Правова доктрина – основа формування правової системи держави : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2013. – С. 58–62.
5. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 600 с.
6. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Постанова Верховного Суду України від 8 червня 2016 р. у справі № 6-3029цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/>

clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/37EA7B880DEA5F
F6C2257FE8004A7699

9. Постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 року у справі № 6-738цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FED1A9570F7D0288C2257E760026AF9D](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FED1A9570F7D0288C2257E760026AF9D)

10. Постанова Верховного Суду України від 18 березня 2015 року у справі № 6-25цс15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/893B192B166452E9C2257E14003E780E](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/893B192B166452E9C2257E14003E780E)

11. Постанова Верховного Суду України від 11 лютого 2015 року у справі № 6-246цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/F0A56494D282895DC2257DF0004951F2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/F0A56494D282895DC2257DF0004951F2)

12. Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів: постанова пленуму Вищого господарського суду України № 10 від 29.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-13>

В статье в теоретическом и практическом аспектах проанализированы нормы материального права, которые по своему содержанию оказывают прямое влияние на реализацию процессуальных юридических фактов, в контексте обеспечения нормальной динамики протекания гражданского процесса. Сформулированы предложения по внесению изменений в гражданское и гражданское процессуальное законодательство Украины.

Ключевые слова: гражданский процесс, нормы материального права, нормы процессуального права, процессуальные юридические факты, исковая давность, процессуальная правопреемственность, процессуальное представительство.

The substantive law, which in its content a direct impact of the implementation of procedural legal facts in the context of the normal dynamics of the flow of civil procedure, has been analyzed in the theoretical and practical aspects in an article. It has been stated the proposals to amend the civil and civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: civil proceedings, substantive law, legal proceedings, procedural legal facts, statute of limitations, legal succession, procedural representation.

